ALICJA ZEMANEK

Ogród Botaniczny – Muzeum
Instytut Botaniki, Wydział Biologii
Uniwersytet Jagielloński
ul. Kopernika 27, 31-501 Kraków
E-mail: alicja.zemanek@uj.edu.pl

WŁADYSŁAW SZAFAER – OBROŃCA PRZYRODY, KLASYK BOTANIKI

Władysław Szafer (1886-1970). Muzeum Ogródu Botanicznego UJ.

Władysław Szafer (1886-1970),

wybitny botanik – geograf roślin (fitogeograf), paleobotanik, historyk i popularyzator biologii, współtwórca ochrony przyrody. Był profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, dyrektorem Instytutu Botanicznego i Ogródu Botanicznego, a także profesorem Polskiej Akademii Nauk. Jest współautorem i redaktorem podstawowych opracowań dotyczących roślin naczyniowych Polski:

Flora polska, Rośliny polskie, Szata roślinna Polski. Był inicjatorem utworzenia około 180 rezerwatów i 6 parków narodowych. Założył Zakład Botaniki (obecnie Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN), a także Zakład Ochrony Przyrody PAN (obecnie Instytut). Przyczynił się do zorganizowania Międzynarodowego Biura Dokumentacji i Współpracy w Sprawach Ochrony Przyrody w Brukseli, z którego wywodzi się późniejsza Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody i jej Zasobów (International Union for Conservation of Nature and its Resources) (IUCN). W 1958 r. został członkiem honorowym tej organizacji. Ważnym dziedzictwem profesora W. Szafera była tzw. krakowska szkoła geobotaniczna, w której rozwinięto badania naukowe oraz teoretyczne i praktyczne podstawy ochrony przyrody.

Władysław Szafer (1886-1970),

an outstanding botanist – plant geographer (phytogeographer), paleobotanist, historian and popularizer of biology, co-founder of nature protection. He worked as a professor at the Jagiellonian University in Krakow, the director of the University Institute of Botany and the Botanic Garden, and also as a professor at the Polish Academy of Sciences (PAS). He is a co-author and editor of basic works on Polish vascular plants: *Polish flora, Polish plants*, as well as on Polish vegetation *The vegetation of Poland*. W. Szafer was the initiator of the creation of about 180 nature reserves and 6 national parks. He founded the Institute of Botany of the Polish Academy of Sciences (now The W. Szafer Institute of Botany PAS), and also the Research Centre for Nature Conservation PAS (now Institute of Nature Conservation PAS). He co-founded the International

Documentation and Cooperation Office for Nature Conservation in Brussel, from which later the International Union for Conservation of Nature and its Resources (IUCN) was derived. In recognition of his merits, he was appointed in 1958 a honorary member of

this organization. An important heritage of W.Szafer was the so-called Cracow geobotanical school, in which scientific investigations, and theoretical and practical foundations of nature protection were developed.

WSTĘP

Władysław Szafer, znany powszechnie jako społecznik i jeden z twórców idei ochrony przyrody, należy do naszych czołowych botaników. Zajmował się różnymi aspektami flory współczesnej i kopalnej: był geografem roślin, paleobotanikiem i historykiem botaniki. Posiadał dar słowa w mowie i piśmie, dzięki czemu zasłynął jako humanista, niezrównany wykładowca, autor poczytnych książek przyrodniczych, ceniony nauczyciel. Jakby tego było mało – miał fenomenalne zdolności organizatorskie, co po części wynikało z twardego, nieustępliwego charakteru i odwagi cywilnej. Określany jako „człowiek-instytucja”, „wielki Szafer”, był nie tylko badaczem gabinetowym, ale również człowiekiem czynu, dzięki czemu zrealizował wiele swoich idei dotyczących organizacji nauki i ochrony przyrody.

Jego młodość przypadła na czasy zaborów. Wykształcony w Wiedniu i w kilku ośrodkach nauki niemieckiej, a także we Lwowie, gdzie pracował przez krótki czas, lata dojrzałe spędził w wolnej Polsce, wiążąc się na kilkadziesiąt lat z Krakowem, z którego wyjeżdżał do Europy, Afryki i Ameryki Północnej, na krótkie pobyty związane z konferencjami i pracą na niwie międzynarodowej. Cieszył się dużym autorytetem jako profesor, rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, członek Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk oraz towarzysz naukowych krajowych i zagranicznych. Istnieje wiele prac o Władysławie Szaferze, w większości opracowań ogólnych, słownikowych i popularnonaukowych (np. MIREK i PIEKIELKO-ZEMANEK 1986; LENKOWA 1992; ZEMANEK 2000b, 2016; KÖHLER 2009; SOBICZEWSKI i ZYCH red. 2016) oraz studiów na temat wybranych aspektów działalności, które zacytowane są w tekście. Warto przypomnieć historię życia tego znanego przyrodnika, ponieważ jego wszechstronna działalność naukowa, dydaktyczna oraz niestrudzone wysiłki zmierzające do ochrony natury przed ekspancją człowieka mogą być wciąż inspirujące.

DZIECIŃSTWO I MŁODOŚĆ

Władysław Szafer urodził się 23 lipca 1886 r. w Sosnowcu, jako syn Marii z Radziwanowskich i Mieczysława (1864-1932),

inżyniera, budowniczego pierwszych tkalni w Sosnowcu. Jego przodkowie ze strony ojca byli niemieckimi osadnikami, spolonizowanymi w XIX w. Przyszły uczony spędził dzieciństwo w Mielcu, gdzie ukończył szkołę ludową. W latach 1897-1905 uczęszczał do Cesarsko-Królewskiego Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie (późniejsze I Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego). Zainteresowania botaniczne, które przejawiał od dzieciństwa, popierał ojciec, który sam był ogrodnikiem amatorem, a do jego ulubionych zajęć należało szczepienie rosnących wśród pól krzewów dzikich róż. Do pogłębiania wiedzy zachęcił młodego badacza roślin nauczyciel przyrody Wilhelm Friedberg (1873-1941), geolog i paleontolog, późniejszy profesor uniwersytetów w Poznaniu i Krakowie.

STUDIA I PIERWSZE PRACE ETATOWE

Po maturze Władysław studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wiedeńskiego (1905-1908) (Ryc. 1), m.in. pod kierunkiem Richarda Wettsteina (1863-1931), skłonnego do szerokich rozważań ewolucyjnych twórcy szeroko stosowanego systemu świata roślin. Podejście to przejął później jego uczeń, który kontynuował studia na Uniwersytecie Lwowskim (1908-1910), gdzie

Ryc. 1. Indeks Władysława Szafera ze studiów na Uniwersytecie Wiedeńskim, 1905. Własność Władysława Szarskiego. Kopia w Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ.

zafascynowała go osobowość profesora Mariana Raciborskiego (1863-1917) kierującego tamtejszym Instytutem Biologiczno-Botanicznym. Badacz flory naszych ziem i wyspy Jawa w Indonezji, twórca polskiej paleobotaniki, odkrywca wielu nowych gatunków z różnych grup systematycznych, cieszył się dużą popularnością wśród studentów. Był charyzmatycznym nauczycielem, społecznikiem i pionierem ochrony przyrody (KORNAŚ red. 1986, ZEMANEK 2000a). Przez krótki okres Szafer był asystentem Raciborskiego, który stał się jego mistrzem i autorytetem przywoływanym do końca życia. W 1910 r. uzyskał pod jego kierunkiem doktorat na podstawie pracy *Geo-botaniczne stosunki Miodoborów galicyjskich*, pasma wapiennych wzgórz na Podolu, porośniętych zbiorowiskami rzadkich gatunków roślin. Na dwa następne lata, dzięki stypendium z Wydziału Krajowego, wyjechał na uzupełniające studia zagraniczne, głównie w zakresie botaniki leśnej, do uczelni w Wiedniu i Monachium, odwiedził też inne ośrodki. W latach 1912-1914 pracował na stanowisku profesora botaniki leśnej w Wyższej Szkole Lasowej we Lwowie. Wybuch I wojny światowej przerwał przygotowywanie habilitacji na Uniwersytecie Lwowskim, której nigdy nie uzyskał. Powołany do armii austriackiej pracował poza linią frontu, głównie jako bakteriolog wojskowy, przetrzymywany do różnych miast. Przez pewien czas mieszkał w Krakowie, co pozwoliło mu na dołączenie do grona młodych badaczy związanych z pracownią naukową Raciborskiego. Uczony ten był absolwentem Uniwersytetu Jagiellońskiego, i kiedy w 1912 r. pojawiła się możliwość pracy w rodzimej uczelni, przeniósł się na UJ, gdzie od 1783 r. działał Ogród Botaniczny, a od 1847 r. katedra botaniki. Jednostki te były na początku XX w. w stanie upadku i wymagały reorganizacji. W 1913 r. Raciborski przekształcił katedrę w Instytut Botaniczny istniejący do dzisiejszego dnia pod nazwą Instytut Botaniki UJ, nakreślił też szeroki i wizjonerski program badawczy szaty roślinnej ziem polskich.

POMYŚLNE LATA W CZASACH II RZECZYPOSPOLITEJ

Po przedwczesnej śmierci mistrza w 1917 r., Władysław Szafer został w wieku 31 lat jego następcą, profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego, dyrektorem Instytutu i Ogródu Botanicznego. Na stanowiskach tych pracował prawie 40 lat (1917-1941, 1945-1960) stając się klasykiem polskiej nauki o roślinach, cieszącym się dużym uznaniem w kraju i za granicą.

Ryc. 2. Janina i Władysław Szaferowie, lata 60. XX w. Fot. Włodzimierz Puchalski. Kopia w Muzeum Ogródu Botanicznego UJ.

W 1919 r. ożenił się z Janiną Jentys (w przyszłości Jentys-Szaferowa) (1895-1983) (Ryc. 2), córką profesora rolnictwa UJ Stefana Jentysa. Towarzyszka życia Władysława była również botanikiem, systematykiem (taksonomem) roślin, po II wojnie profesorem Zakładu i Instytutu Botaniki PAN. Szaferowie otrzymali mieszkanie służbowe w Ogrórze Botanicznym, na parterze Obserwatorium Astronomicznego (od 1963 r. Collegium Śniadeckiego UJ), później przenieśli się do pobliskiego budynku Instytutu przy ul. Lubicz 46, w latach powojennych wrócili do Ogródu.

Według profesora Jana Kornasia, następcy Szafera w kierowaniu Instytutem UJ, lata międzywojenne XX w. to złoty okres botaniki krakowskiej (KORNAŚ 1997). Profesor Szafer, legendarny wykładowca, miał wyjątkowy dar przyciągania uczniów i kierowania pracami zespołowymi. Interesował się ludźmi, umiał zachęcić ich do pracy, nie lubił jednak krytyki, co zarzucano mu w późniejszym okresie. Przez długi czas kierował szkołą naukową, częściowo przejętą po Raciborskim, nazywaną w drugiej połowie XX w. krakowską szkołą geobotaniczną (ZEMANEK 2007). Stała się ona znaczącym zespołem badawczym w tej części Europy. Pracowali w niej badacze związani z Instytutem Botanicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego (ZEMANEK 2013), a po wojnie również z Zakładem, późniejszym Instytutem Botaniki PAN, oraz Zakładem (potem Instytutem) Ochrony Przyrody PAN.

Prowadzono wielodyscyplinarne studia nad współczesną i kopalną szatą roślinną ziem Polski oraz innych krajów, zajmowano się również ochroną przyrody i historią biologii. Do sukcesu szkoły szaferowskiej przyczyniło się podjęcie i prowadzenie trzech wielkich tematów badań zespołowych.

OPRACOWANIA NA TEMAT FLORY POLSKIEJ

W zakresie florystyki i systematyki (taksonomii) roślin naczyniowych profesor zasłużył się jako redaktor i współautor wielotomowego dzieła *Flora polska* (całość: 1-15, 1919-1995), którego pierwszy tom redagował wspólnie z Raciborskim. Był również redaktorem lub współredaktorem tomów: 2. (1921), 3. (1927), 4. (1930), 5. (1935), 6. (1947), 7. (1955), 8. (1959), 9. (1960). Mając świadomość tego, że ukończenie pracy zajmie wiele lat, wydał w 1924 r. tzw. małą florę polską, czyli *Rośliny polskie*, pierwsze kompletne opracowanie flory naczyniowej naszego kraju. Współautorami byli jego młodzi asystenci: 29-letni Stanisław Kulczyński, wcześniej uczeń Raciborskiego, i 26-letni Bogumił Pawłowski, w przyszłości wybitni naukowcy. Warto dodać, że pierwsze wydanie dotyczyło terenu II Rzeczypospolitej, z uwzględnieniem zachodnich krańców dzisiejszej Białorusi, Litwy i Ukrainy. W 1953 r. ukazała się nowa edycja dostosowana do współczesnych granic Polski, wzbogacona o ilustracje autorstwa Henryka Błaszczaka. Publikacja ta miała się okazać książką dla kilku generacji (wyd. 6. nowej edycji – 1988). Do klasycznych dzieł, zaplanowanych przez Raciborskiego, a redagowanych i napisanych wiele lat później przez Szafera wraz z zespołem uczniów, należy dwutomowe opracowanie poświęcone wszechstronnej analizie flory i roślinności naszego kraju, *Szata roślinna Polski* (SZAFER red. 1959; wyd. 2. 1972; wyd. 3. 1977 – w 2. i 3. wyd. współredaktor ZARZYCKI), której pierwszy tom został przetłumaczony na język angielski w 1966 r. Wydanie powyższych książek, cytowanych do dziś, miało duże znaczenie dla poznania naszej flory, co jest warunkiem jej ochrony. Dwa następne tematy badań zespołowych wiązały się z podjęciem przez Szafera współpracy międzynarodowej i przeniesieniem na polski grunt nowych metod badawczych.

WPROWADZENIE DO EKOLOGII METODYKI FITOSOCJOLOGII

Twórcą tzw. francusko-szwajcarskiej szkoły fitosocjologicznej był Josias Braun-Blanquet (1884-1980), organizator w

1930 r. międzynarodowej stacji geobotanicznej SIGMA (Station Internationale de Géobotanique Méditerranéenne et Alpine) w Montpellier we Francji. Szafer nawiązał z nim kontakt i przez wiele lat utrzymywał przyjacielskie relacje, podobnie jak później kilku jego uczniów. Wspólnie z B. Pawłowskim i S. Kulczyńskim rozpoczął zespołowe badania roślinności Tatr metodą Braun-Blanqueta. Dotacja uzyskana z Funduszu Kultury Narodowej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przyczyniła się do tego, że badania przeprowadzono w krótkim czasie i szybko je opublikowano w formie monografii, wydanych w różnych wersjach językowych, niemieckiej i francuskiej, a także polskiej, dzięki czemu od razu stały się znane na świecie. Pierwsza z prac, zatytułowana *Zespoły roślin w Tatrach. I. Zespoły roślin w Dolinie Chochołowskiej* ukazała się w 1923 r. Miała charakter pionierski i zawierała mapę zespołów roślinnych – jedną z pierwszych w świecie. Badania prowadzono na ogół w spartańskich warunkach, o czym po latach pisał geolog Walery Goetel (1889-1972), profesor i rektor Akademii Górniczej (później Górniczo-Hutniczej, AGH) w Krakowie, współpracownik Szafera w działalności ochroniarskiej (GOETEL 1971 wyd. 1972: 39-40): „I tu podkreślić należy, że Szafer i jego współpracownicy do wykonania swych prac naukowych nie wahał się ponosić trudności i mozolów, a w górach lubili prowadzić proste życie (...). Wszak do Chochołowskiej i w inne okolice Tatr chodziliśmy piechotą, a rzadko kiedy podjeżdżaliśmy furką (...). Chciałbym też wskazać na postać Szafera, który ciesząc się z prostego życia w górach, nie wahał się spać z czeredą naukowców w prymitywnym schronisku u wylotu Starobociańskiej. „Schronisko” to było właściwie trochę ulepszonym szałasem, z legowiskiem złożonym z wielkiej pryczy wypchanej siano; jako jedyny sprzęt „cywilizowany” miało ono piecyk żelazny. Nierzadko też Szafer (...) przynosił z potoku wiadro czystej jeszcze wówczas wody, na ugotowanie herbaty”. Profesor wziął również udział w opracowaniach fitosocjologicznych innych części Tatr, ale z czasem jego zainteresowania zwróciły się w stronę paleobotaniki.

RECEPCJA W POLSKIEJ PALEOBOTANICE METODY ANALIZY PYŁKOWEJ

Z inicjatywy Szafera wprowadzono do Polski metodę analizy pyłkowej [która rozwinęła się potem w osobną specjalność – palinologię (palynologię)]. Jej twórcą był w 1916 r. szwedzki geolog Lennard von Post (1884-1951). Pod kierunkiem profesora

ra, który znał osobiście von Posta, powstała pierwsza w Polsce wykonana tą metodą praca zatytułowana *Budowa i wiek torfowiska w Pakosławiu pod Ilżą* (1925, wyd. 1926). Autorem był Bronisław Szafran, w przyszłości wybitny badacz mchów. Kraków stał się jednym z pierwszych ośrodków palinologii, gdzie szkolili się badacze „paleontologii roślinnej” z innych uczelni. Podjęto badania nad florą kopalną czwartorzędu: najpierw plejstocenu, później holocenu. W 1935 r. Szafer wprowadził do paleobotaniki oryginalną metodę izopoli, która przyjęła się w nauce i weszła do podręczników. Metoda ta, polegająca na analizie przebiegu linii jednakowego opadu pyłku (izopoli), pozwala na konstruowanie map izopolowych, umożliwiających ocenę stanu roślinności na określonym obszarze, w konkretnych horyzontach czasowych. W pracy z 1935 r. znajdują się pierwsze tego typu mapy dawnych zasięgów buka i świerka.

OCHRONA PRZYRODY – TEORIA I PRAKTYKA

Pod koniec życia, kiedy profesor wspominał swoje najważniejsze dokonania, stwierdził, że dziedziną najbliższą jego sercu była ochrona przyrody. Dodał przy tym, że najważniejszego, o co walczył na tym polu, nie było mu dane osiągnąć (ZEMANEK 2019). Mimo tego, oceniając jego osiągnięcia po latach, trzeba stwierdzić, że zrobił zdumiewająco wiele (LEŃKOWA 1980, MIREK i PIĘKOŚ-MIRKOWA 2007, SYMONIDES 2007). Stworzył (wraz z grupą współpracowników z różnych dziedzin) teoretyczne i praktyczne podstawy nowoczesnej ochrony przyrody w Polsce, przyczynił się też do zintegrowania ruchu ochroniarskiego w Europie. Inspirowały go idee Raciborskiego, a także kontakty z działaczami z innych krajów. Uważał, że podstawową sprawą są badania naukowe określonych obszarów, potem szeroka popularyzacja ich wyników w społeczeństwie, a następnie, prowadzenie zorganizowanej akcji ochrony.

PUBLIKACJE

W utworzonym z jego inicjatywy w 1920 r. czasopiśmie „Ochrona Przyrody” ogłosił wiele cennych artykułów i komunikatów. W oparciu o prace badaczy z Niemiec, Szwajcarii i Szwecji, gdzie ochrona przyrody była wysoko postawiona, napisał jeden z pierwszych ważnych artykułów programowych pt. *Uwagi o celach i organizacji badań naukowych w polskich parkach natury* (SZAFAER 1922). Ogłosił go w związku z projektem utworzenia parków narodowych w Puszczy Białowieskiej, a w dalszej perspektywie: w

grupie Czarnej Hory, w Tatrach i Pieninach. Zaproponował szeroki program badawczy, obejmujący interdyscyplinarne badania klimatu, gleby, studia biologiczne, które według niego powinny obejmować sporządzenie spisu gatunków różnych grup organizmów, a także, mówiąc dzisiejszym językiem, monitoring biologiczny, tzn. „zorganizowanie nieprzerwanie czynnych obserwacji nad przemianami dokonywującymi się w składzie i fizjognomji zbiorowisk roślinnych i utrwalenie tych zmian na fotografiach oraz na mapkach topograficznych” (SZAFAER 1922: 14). Dzisiaj tego typu badania prowadzi się w parkach narodowych, z wykorzystaniem najnowszych urządzeń elektronicznych. Jedną z pierwszych książek popularnonaukowych Szafera zatytułowana była *Yellowstone kraj gorących źródeł i niedźwiedzi* (SZAFAER 1929: 14). Autor opisuje w niej wrażenia przyrodnicze z wycieczki po Międzynarodowym Kongresie Botanicznym w Ithaca w 1926 r. Zwiedził wtedy m.in. najstarszy na świecie park narodowy Yellowstone założony w 1872 r. Opisanie w książce zasady organizacji i funkcjonowania parku stały się wzorem, który później starał się realizować. Szczególnie pociągała go idea skautingu i prowadzenie nauczania w terenie. Historyczne znaczenie ma redagowane przez niego dzieło *Skarby przyrody i ich ochrona* (SZAFAER red. 1932), którego podtytuł (*Wiadomości z dziedziny ochrony przyrody dla przyrodników, nauczycieli, leśników, rolników, górników, myśliwych, rybaków, młodzieży studiującej i wszystkich miłośników przyrody*) świadczy, że przeznaczone było dla szerokiego grona odbiorców. Do najważniejszych dzieł Szafera należy *Ochrona przyrody i jej zasobów. Problemy i metody* (SZAFAER red. 1965) (Ryc 3), jeden z pierwszych w świecie podręczników tego przedmiotu. Tom 1. został przetłumaczony na ję-

Ryc. 3. *Ochrona przyrody i jej zasobów. Problemy i metody*. T. 1 (1965), red. W. Szafer – jeden z pierwszych w świecie podręczników ochrony przyrody.

zyk angielski pt. *Protection of Man's Natural Environment* (1973). Chronionym gatunkom, oprócz wielu artykułów, poświęcona jest m.in. książka *Chronione w Polsce gatunki roślin* (1958). Monograficzne prace, w większości opracowania zbiorowe, dotyczyły parków narodowych, w których tworzeniu uczestniczył: *Ojcowski Park Narodowy* (GOTKIEWICZ, SZAFAER 1956), *Tatrzański Park Narodowy* (SZAFAER red. 1955, wyd. 2. 1962), *Babiogórski Park Narodowy* (SZAFAER red. 1963). Wiele prac poświęcił historii ochrony przyrody w kraju i na świecie, opublikował dziesiątki krótkich biogramów uczonych, głównie działaczy ochrony przyrody. Z opracowań tych przebiega jego zainteresowanie człowiekiem i docenianie wszelkich, nawet najmniejszych wysiłków twórczych.

ORGANIZACJA OCHRONY PRZYRODY

Sławę w kraju i za granicą przyniosła mu praca organizacyjna na polu ochrony przyrody. Współorganizował i przewodniczył kilku ważnym gremiom. Był w 1928 r. współzałożycielem Międzynarodowego Biura Dokumentacji i Współpracy w Sprawach Ochrony Przyrody w Brukseli, organizacji, z której się wywodzi późniejsza Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody i jej Zasobów (ang. International Union for Conservation of Nature and its Resources, IUCN), zmieniająca nazwy w ciągu swego trwania (GOETEL 1971 wyd. 1972, SZAFAER 1965). Na polskim gruncie zainicjował powstanie Tymczasowej Państwowej Komisji Ochrony Przyrody (1919), zamienionej w 1925 r. w Państwową Radę Ochrony Przyrody (PROP). Przewodniczenie PROP (1919-1937, 1945-1949) połączone było z wieloma trudnościami; nierzadko były to walki przeciwko niszczeniu skarbów natury i organizowanie protestów. Przykładem może być akcja przeciwko budowie kolejki linowej na Kasprowy Wierch. Ponieważ negatywna opinia Szafera na temat projektu tej inwestycji, ujawnionego w 1934 r., nie została uwzględniona, w 1935 r. złożył swój mandat wraz z innymi członkami PROP. W następnym roku przyjął go ponownie, ale w 1937 r. ustąpił w sposób ostateczny. W tę walkę zaangażowani byli też inni pracownicy Instytutu Botanicznego UJ, stąd też przez długie lata obowiązywał wszystkich niepisany zakaz wjeżdżania kolejką na Kasprowy. W późniejszych latach, już po II wojnie światowej, ten porywczy sposób reagowania Szafera na zmiany, których nie aprobował, miał miejsce parokrotnie (LEŃKOWA 1980). Profesor sprawował ponadto urząd Delegata ds. Ochrony Przyrody Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1926-1937, 1945-1949), odpowiadający później-

szemu Naczelnemu Konserwatorowi Przyrody (LEŃKOWA 1980, SYMONIDES 2007). Patronował wszystkim ważniejszym poczynaniom ochroniarskim w latach 1919-1960. Był inicjatorem powstania ok. 180 rezerwatów i 6 parków narodowych: Białowieskiego Parku Narodowego (1932, ponownie uznany za PN w 1954), Świętokrzyskiego PN (1950), Babiogórskiego PN (1954), Pienińskiego PN (1932, ponownie uznany za PN w 1954), Tatrzańskiego PN (1954) i Ojcowskiego PN (1956) (CZUBIŃSKI 1965, MIREK i PIEKIELKO-ZEMANEK 1986, MIREK i PIĘKOŚ-MIRKOWA 2007). Prowadził też szeroką działalność społeczną. W 1927 r. wziął udział w utworzeniu Ligi Ochrony Przyrody (LOP) (statut 1928). Założył dwa czasopisma ukazujące się do dziś: wspomniane wyżej „Ochrona Przyrody” (1920, od 2001 „Nature Conservation”) oraz periodyk popularnonaukowy, organ PROP „Chrońmy Przyrodę Ojczyzną” (od 1945 r.). Był też inicjatorem „Biuletynu Informacyjnego o Ochronie Przyrody” (od 1931 r.).

WYCIECZKI

Zespół pracowników Instytutu i Ogrodu Botanicznego był bardzo zżyty. Co roku wyjeżdżano na krótsze lub dłuższe wyprawy terenowe (Ryc. 4), w których brali udział studenci wyższych lat i zaprzyjaźnieni naukowcy różnych dziedzin. O tych wyprawach pisała Antonina Leńkowa (LEŃKOWA 1992: 45-46): „Przed wojną Profesor szczególnie lubił wycieczki na Podole. (...) Uniwersytet wynajmował dwa wagony kolejowe, które doczepiano do pośpiesznego pociągu jadącego z Krakowa na wschód i pozostawiano na stacjach wskazanych przez Profesora lub

Ryc. 4. Wycieczka ze studentami. Ojców, Góra Chełmowa, 1928. W górnym rzędzie pierwszy od prawej: Władysław Szafer, drugi od lewej: Bogumił Pawłowski, trzeci od lewej: Bronisław Szafran, w dolnym rzędzie drugi od lewej: Marian Sokołowski, czwarty od lewej: Karol Wallisch. Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ.

odsyłano do miejscowości, gdzie wycieczka miała po pewnym czasie dotrzeć. (...) Noco- wano więc nieraz w tych wagonach gdzieś na bocznym torze, ale częściej korzystano z gościnności polskich dworów. Z radością wi- tano tam uczestników wycieczki, zaprasza- no na obiady, dawano podwody, udzielano wszelkiej pomocy”.

Przejawem uznania dla zdolności orga- nizacyjnych Szafera przez rodzimą uczelnię było mianowanie go dziekanem Wydziału Filozoficznego (1931-1932), a później (1936-1938) rektorem krakowskiej *Almae Matris*. Był u szczytu możliwości twórczych, kiedy wybuchła wojna, która stała się dla niego jednym z najcięższych okresów życia.

II WOJNA ŚWIATOWA

Profesor uniknął aresztowania w dniu 6 listopada 1939 r. w czasie Sonderaktion Krakau, ponieważ uważał, że profesorowie Uniwersytetu nie powinni przyjąć zaprosze- nia funkcjonariusza SS Brunona Müllera na wykład do Collegium Novum UJ. Jak wiemy, profesorowie i inni pracownicy Uniwersyte- tu Jagiellońskiego oraz krakowskich uczelni zostali wówczas aresztowani i osadzeni w obozach koncentracyjnych, co wielu z nich przyplaciło życiem. Według świadectwa cór- ki Szafera, Anny Stanisławskiej, na dzień przed sławną akcją jej ojciec wynajął doroż- kę i odwiedził profesorów, prosząc o zbrojko- towanie zapowiedzianego wykładu. Niestety, nieliczne osoby posłuchało jego rady, po- nieważ ówczesny, urzędujący jeszcze, rektor Tadeusz Lehr-Splawiński uważał, że należy przyjść na to spotkanie i zacząć rozmawiać z Niemcami. Szafer bardzo przeżył moment aresztowania kolegów, chciał nawet dobro- wolnie zgłosić się na policję, żeby podzielić los innych polskich uczonych, ale wyperswa- dował mu to arcybiskup metropolita Adam Sapieha, z którym utrzymywał już wcześniej kontakty. Radził mu, żeby rozpocząć działa- nie na rzecz ratowania nauki polskiej. Tak też się stało. Wraz z innymi profesorami, którzy pozostali na wolności, rozpoczął wiel- ką społeczną akcję na rzecz udzielenia po- mocy materialnej (w gotówce i w naturze) rodzinom aresztowanych osób. Z tej pomo- cy skorzystało wiele rodzin, które pozostały bez środków do życia. Okupanci pozostawili początkowo Szafera na stanowisku dyrektora Ogrodu, podobnie jak dyrektora Obserwato- rium Astronomicznego Tadeusza Banachiewi- cza (aresztowanego, ale zwolnionego po pew- nym czasie), ponieważ chcieli zachować cią- głość działania tych zakładów i przekształ- cić je w placówki niemieckie. W 1941 r., w związku planem uruchomienia w Krakowie niemieckiego Uniwersytetu im. M. Kopernika

(Kopernikus Universität), którego ostatecznie nie zrealizowano, władze okupacyjne utwo- rzyły na bazie Instytutu i Ogrodu centralną instytucję botaniczną okupowanych polskich ziem pod nazwą Zakłady Botaniczne Gene- ralnego Gubernatorstwa (Botanische An- stalten des Generalgouvernements). Na sta- nowisko dyrektora mianowano przysłanego z Berlina Wilhelma Hertera (1884-1958), miernego naukowca reprezentującego niski poziom etyczny. Początkowo Niemcy próbo- wali namówić do współpracy Szafera, ten jednak odmówił udziału w inicjatywach mających w perspektywie likwidację nauki polskiej. W dniu 2 grudnia 1941 r. Szafer został zwolniony ze stanowiska, co łączyło się z koniecznością opuszczenia wraz z ro- dziną służbowego mieszkania. Profesor, od 1942 r. do końca wojny, był rektorem tajne- go Uniwersytetu, przy czym wszystkie pra- ce organizacyjne pełnił jego pełnomocnik, Mieczysław Małecki. Z powodu braku wy- kształconych niemieckich specjalistów, po- zostawiono chwilowo na stanowiskach pol- skich pracowników Ogrodu Botanicznego, którymi potajemnie kierował Szafer. Dzięki temu udało się uratować przed zniszczeniem i grabieżą większość roślin, zbiorów muze- alnych i bibliotekę. Jak wspominał później profesor Kazimierz Lepszy, powojenny rektor UJ (patrz GOETEL 1971 wyd. 1972: 45-46): „Otóż bezspornym i zasłużonym autorytetem cieszył się rektor okupacyjny – profesor Wła- dysław Szafer. Odważnie i rozsądnie i bar- dzo po człowieczemu kierował losami wojen- nymi uniwersytetu. Gdy o nim mówiono, do- dawano jakże charakterystyczny przydomek „nasz ojciec”. (...) Z własnego doświadczenia mogę powiedzieć, że był duszą działalności dydaktycznej i naukowej uniwersytetu i że z jego inicjatywy powstały pierwsze plany jego odbudowy”.

DZIAŁALNOŚĆ W POLSCE LUDOWEJ

W styczniu 1945 r. profesor Szafer po- wrócił do pracy, biorąc czynny udział w re- organizacji życia naukowego kraju. Z rado- ścią wziął udział 19 marca 1945 r. w inau- guracji nowego roku akademickiego w Uni- wersytecie Jagiellońskim, gdzie pełnił funk- cję prorektora (1945-1947). Uczestniczył w tworzeniu struktur Polskiej Akademii Nauk, za co krytykowali go koledzy z Polskiej Aka- demii Umiejętności (był członkiem czynnym, wiceprezesem oraz dyrektorem Wydziału Ma- tematyczno-Przyrodniczego PAU), zlikwidowa- nej przez nowe władze. Został wiceprezesem PAN oraz organizatorem i pierwszym prze- wodniczącym Oddziału Krakowskiego. Nigdy jednak nie wstąpił do PZPR, a w latach 50. zachował nieprzejeđnane stanowisko w sto-

Ryc. 5. Prof. Szafer (drugi od lewej) pod dębem Jagiellońskim. Pierwszy od lewej: Bronisław Szafran. Muzeum Ogródu Botanicznego UJ.

sunku do prób narzucenia nauce polskiej łysenkizmu. Zatrudniał też w kierowanych przez siebie placówkach, na wpół legalnie, osoby „politycznie skompromitowane”. W 1953 r. z inicjatywy Szafera powołano pod jego kierownictwem ogólnopolski Zakład Botaniki PAN, przemianowany w 1956 r. na Instytut (od 1986 r. Instytut Botaniki im. W. Szafera PAN). W 1952 r. zorganizował Zakład Ochrony Przyrody (od 1993 r. Instytut Ochrony Przyrody PAN). Uniwersytet Jagielloński zawdzięcza mu rozbudowę Ogródu Botanicznego, którego obszar został powiększony blisko trzykrotnie. Dzięki mozolnym staraniom wybudowano nowe szklarnie: w 1954 r. tzw. Holenderkę, przeznaczoną na zbiory storczyków, oraz palmiarnię Jubileuszową wraz z kompleksem tropikalnych oranżerii, wzniesioną w latach 1959-1966 dla uczczenia jubileuszu 600-lecia krakowskiej uczelni. Ogród był ulubionym miejscem profesora. Lubił oprowadzać publiczność i opowiadać o roślinach, spośród których szczególnym sentymentem darzył najstarsze, potężne drzewo, ponad 230-letni dąb szypułkowy, nazwany przez niego dębem Jagiellońskim (Ryc. 5).

CHARAKTERYSTYKA PUBLIKACJI

Władysław Szafer jest autorem ponad 700 publikacji, w tym ok. 100 oryginalnych prac naukowych, co stawia go w rzędzie przyrodników o największej produktywności. Jeśli policzyć przedruki, tłumaczenia i różne wydania książek, liczba ta wzrasta do 727 publikacji, w tym co najmniej 255 naukowych. Są to dane orientacyjne, na podstawie niekompletnej bibliografii (BOJANOWSKA 1971), z roboczymi uzupełnieniami. Dokładną liczbę oryginalnych prac trudno ustalić, ze względu na różne wersje tych samych tekstów ogłaszanych w rozmaitych czasopi-

smach. Wśród prac naukowych znajdujemy co najmniej 21 monografii autorskich i 15 redagowanych tomów (w tym 9 tomów *Flory polskiej*), 9 kluczy (2 tytuły), 13 podręczników (6 tytułów). Najwięcej opublikował z paleobotaniki i historii nauki, a także z fitogeografii, florystyki i systematyki. Inaczej przedstawia się spektrum dorobku popularnonaukowego. Ogłosił co najmniej 378 prac tego typu, w większości artykułów i komunikatów, ale również 20 książek przeznaczonych dla szerokiej publiczności. Najwięcej prac poświęcił ochronie przyrody, głównie krótkich doniesień ukazujących się na łamach czasopisma „Chrońmy Przyrodę Ojczyść” i w „Ochronie Przyrody”, zamieszczając głównie opracowania naukowe, ale również różnego typu doniesienia.

PRACE NAUKOWE

Syntetyczny umysł Szafera znalazł pełną ekspresję w szerokich, interdyscyplinarnych rozważaniach z zakresu geografii roślin. Był autorem wielu publikacji dotyczących współczesnej szaty roślinnej, jej geograficznego rozmieszczenia i związków z przeszłością, jak np. *Trzeciorzędowe rośliny górskie na wale scytyjskim w ostoi podolsko-wołyńskiej* [...] (SZAFER 1923), czy *Las i step na zachodnim Podolu* (1935). Dorobek z paleobotaniki jest najbardziej oryginalny i najwyższej ceniony. Po wojnie zajął się badaniami flor trzeciorzędowych. Do klasycznych opracowań zaliczane są: *plioceńska flora z Krościenka nad Dunajcem* (cz. I 1946, cz. II 1946 wyd. 1947), *plioceńska flora z Mizernej koło Czorsztyna* (1954) oraz *mioceneńska flora ze Starych Gliwic* (1961). Zwykle zapomina się o tym, że był również historykiem nauki, która stała się dla niego szczególnie ważna w ostatnim okresie życia. Dorobek profesora w tym zakresie jest bogaty: ok. 126 prac, w tym 7 o charakterze monograficznym, dotyczących głównie dziejów nauki o roślinach, biologii i ochrony przyrody. Do najcenniejszych należy książka *Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego* (SZAFER 1964; tłum. na angielski 1969), a także oryginalne studium naukoznawcze *Twórczość w życiu naukowca. Próba analizy naukoznawczej* (SZAFER 1968, wersja polska i angielska). Propagował historię botaniki jako osobną interdyscyplinarną dziedzinę badawczą.

PODRĘCZNIKI

Trudno przecenić znaczenie podręczników Szafera, pisanych pięknym, precyzyjnym językiem, opracowanych na wysokim poziomie naukowym; uczyło się z nich kilka pokoleń

przyrodników. Największe znacznie ma podręcznik z geografii roślin (2 wersje tytułu: *Zarys ogólnej geografii roślin* i *Ogólna geografia roślin*), 3-krotnie wznawiany (1949, wyd. 2. w 1952, wyd. 3. w 1964), przetłumaczony na język rosyjski i angielski. Wraz z Mikołajem Kostyniukiem opracował *Zarys paleobotaniki* (1952, wyd. 2. 1962). Przy współpracy Haliny Wojtusiakowej wydał podręcznik ekologii zapylania kwiatów *Kwiaty i zwierzęta. Zarys ekologii kwiatów* (1969 wyd. 1970), jak dotąd jedyny z tego zakresu w Polsce.

ARTYKUŁY I KSIĄŻKI POPULARNONAUKOWE

Władysław Szafer należy do najwybitniejszych polskich popularyzatorów biologii, obok Bohdana Dyakowskiego, Józefa Nusbauma-Hilarowicza czy Józefa Rostańskiego. Na trwałe do literatury przedmiotu przeszły wspomniane wcześniej pozycje poświęcone ochronie przyrody. Najwcześniejsza była książka podróżnicza *U progu Sahary* (1925), napisana po kilkutygodniowej wycieczce do Tunisu odbytej na wiosnę 1924 r., zorganizowanej przez prof. Heinricha Brockmanna-Jeroscha z Zurychu. Trasa prowadziła przez wschodni Atlas na Saharę. Zagadnień paleontologii i historii klimatu dotyczyła *Epocha lodowa* (1946, wyd. 2. 1950). Całe życie pasjonowała go ekologia zapylania kwiatów. Oprócz wspomnianego wyżej podręcznika napisał na ten temat dwie książki popularnonaukowe: *Życie kwiatów (zarys biologii kwiatów)* (1927) i *Tajemnice kwiatów* (1946, wyd. 2. 1956). Pogranicza historii botaniki i historii sztuki dotyczyła pozycja *Kwiaty w naturze i sztuce* (1939, wyd. 2. 1948, wyd. 3. 1958), napisana wspólnie z żoną. Prawdziwym bestsellerem stał się zbiór esejów *Z teki przyrodnika* (SZAFER 1964 wyd. 1. w nakładzie ok. 10 tys. egzemplarzy, wyd. 2. 1967 ok. 5000 egzemplarzy).

KRAKOWSKA SZKOŁA GEOBOTANICZNA

Wielkim dziedzictwem profesora byli szafferowcy, jak nazywano jego uczniów walczących o ratowanie skarbów natury. Ten wybitny wykładowca wykształcił kilka pokoleń botaników, w tym nauczycieli, pracowników służb ochroniarskich i naukowców. Liczba osób, które osiągnęły stanowiska samodzielnych pracowników nauki różnych uczelni wynosi blisko 30. Wiele z nich, w większym lub mniejszym stopniu, propagowało idee ratowania natury przed ekspansją człowieka oraz wychowywało w tym duchu następne pokolenia. Oto niektórzy:

Jadwiga Dyakowska (1905-1992) – paleobotanik; prof. UJ; Krystyna Grodzińska – ekolog, obecnie em. prof. PAN; Adam Jasiewicz (1928-2001) – taksonom i fitogeograf, prof. PAN; Jan Kornaś (1923-1994) – fitogeograf, fitosocjolog, taksonom, prof. UJ i PAN; Stanisław Kulczyński (1895-1975) – taksonom, fitogeograf, paleobotanik, prof., rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie oraz Uniwersytetu Wrocławskiego; Anna Medwec-Kornaś – ekolog i fitosocjolog, prof. UJ i PAN, obecnie em. prof. UJ; Stefan Myczkowski (1923-1977) – botanik leśny, ekolog, prof. WSR, AR w Krakowie i PAN; Bogumił Pawłowski (1898-1971) – taksonom, fitosocjolog, fitogeograf, prof. UJ i PAN; Jerzy Staszkievicz – taksonom, fitosocjolog, obecnie em. prof. PAN; Bronisław Szafran (1897-1968) – badacz mchów, prof. UJ i PAN; Dezydery Szymkiewicz (1885-1948) – taksonom, geograf roślin, ekolog, prof. Politechniki Lwowskiej i UJ; Andrzej Środoń (1908-1998) – paleobotanik, prof. PAN; Jan Walas (1903-1991) – fitogeograf i fitosocjolog, prof. Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu; Kazimierz Zarzycki – geobotanik, ekolog, obecnie em. prof. PAN (ZEMANEK 2007).

RODZINA

Szaferowie mieli troje dzieci: synów Tadeusza Przemysława (1920-2017) i Stanisława (1923-1985) oraz córkę Annę (1921-2017), po drugim mężu Staniszewską. Syn Tadeusz Przemysław został architektem i urbanistą, profesorem Politechniki Krakowskiej, wykładał również na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie. Córka, absolwentka polonistyki, redaktorka w wydawnictwie „Nasza Księgar-

Ryc. 6. Anna Staniszevska w czasie wernisażu wystawy swojego malarstwa w Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ, 18 V 2003. Po prawej stronie portret jej ojca prof. Szafera. Fot. A. Mróz. Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ.

nia”, później pilotka wycieczek zagranicznych „Orbisu”, zasłynęła na emeryturze jako utalentowana artystka malarka (Ryc. 6). Jej syn, jedyny wnuk Szafera, Władysław Szarski, dyrektor Muzeum Obrony Wybrzeża w Helu, wspomina (SZARSKI 2016): „*Dziadek był wspaniałym i nieustrudzonym gawędziarzem i wielka szkoda, że ówczesna technika nie pozwalała na nagranie jego opowieści... Niemal zawsze po obiedzie zaczynał barwnie opowiadać któreś ze swoich wspomnień – zawsze na wesoło, okraszając anegdotami i wartko prowadząc narrację*”.

EMERYTURA I OSTATNIE LATA

Pod koniec życia uczony doczekał się wielkiego uznania. Został doktorem *honoris causa* trzech uczelni: Uniwersytetu Jagiellońskiego (1962), Uniwersytetu Karola w Pradze (1962) i Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej w Lublinie (1970). Znaczącym wyróżnieniem było honorowe członkostwo Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody i jej Zasobów (1958). Oprócz sukcesów, czekało jednak profesora wiele trudnych chwil. Był coraz częściej krytykowany. Dożył czasów, kiedy w biologii zaczęły się rozwijać idee redukcjonistyczne. Z pasją przeciwstawiał się pomysłom likwidacji ogrodów botanicznych, w których widział ważne instytucje łączące naukę z edukacją, o dużym znaczeniu kulturowym i przyrodniczym. W ostatnich miesiącach życia z trudem chodził, musiał poruszać się na wózku. Ciągłe jednak pracował. Na dwa dni przed śmiercią podpisał do druku swoją ostatnią książkę *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie – moi koledzy – moi uczniowie* (SZAFAER 1973). Zmarł 16 listopada 1970 r. w Krakowie, w mieszkaniu służbowym w Collegium Śniadeckiego UJ. Pogrzeb na cmentarzu Rakowickim, który odbył się 19 listopada zgromadził tłumy.

UCZCZENIE PAMIĘCI

Ryc. 7. Pomnik Władysława Szafera w Ogrodzie Botanicznym UJ. Fot. A. Mróz. Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ.

W 1975 r. odsłonięto w Ogrodzie Botanicznym pomnik Władysława Szafera według projektu Antoniego Hajdeckiego (Ryc. 7). Istnieje dzisiaj wiele form utrwalenia pamięci profesora: dwa pomniki [w Ogrodzie oraz w Zawoi Górnej – Widłach (1984, na podstawie projektu Jana Sieka)], tablice, nazwy szkół, instytucji, ulic, pamiątkowe drzewa, nazwy roślin i zwierząt, nazwy geograficzne, ścieżka przyrodnicza oraz kilka rezerwatów. Polskie Towarzystwo Botaniczne ustanowiło Medal imienia Prof. Władysława Szafera, przyznawany od 1989 r. autorom wybitnych publikacji. W 1977 r., z inicjatywy Ligi Ochrony Przyrody, wodowano statek pełnomorski m/s „Profesor Szafer”. W 1983 r., w dawnym mieszkaniu służbowym na parterze Collegium Śniadeckiego, urządzona została stała ekspozycja Muzeum Ogrodu Botanicznego UJ, a zarazem historii botaniki krakowskiej, gdzie gromadzi się pamiątki i dokumenty, m.in. fotografie z wycieczek z udziałem profesora, jego współpracowników i uczniów.

BYŁ BARWNĄ OSOBOWOŚCIĄ...

Nieoficjalną formą pamięci o znakomitym przyrodniku, który był nader barwną osobowością, są anegdoty, przekazywane wśród naukowców z pokolenia na pokolenie. Jego asystentką w ochronie przyrody była przez długie lata Antonina Leńkowa, która spisała wiele anegdot o profesorze (LEŃKOWA 1992). Po wojnie ten niezmordowany organizator kierował trzema zakładami: Ogrodem Botanicznym, gdzie bywał wcześniej rano, uniwersyteckim Instytutem Botanicznym, Zakładem (później Instytutem Botaniki PAN) oraz Zakładem Ochrony Przyrody PAN - tam przychodził później, żeby dyskutować i doglądać prowadzonych badań, pracował naukowo popołudniami i wieczorami. Pisząca te słowa nie знаła osobiście profesora, ale w krakowskim Ogrodzie Botanicznym starsi pracownicy opowiadali sobie różne historie. W Instytucie, wśród uczniów miał przydomek „Stary”, w Ogrodzie mówiono o nim tylko „Profesor” (innych profesorów określano nazwiskiem). Jego charakterystyczna sylwetka – z laską, w kapeluszu – była rozpoznawalna przez zwiedzających, tym bardziej, że sam lubił oprowadzać i rozmawiać z ludźmi. Szaferowie, podobnie jak inni dyrektorzy ogrodów botanicznych, mieszkali przez pewien czas na parterze dawnego Obserwatorium Astronomicznego, z wyjściem na ogród, i przypominali trochę właścicieli ziemskich na włościach. Mimo że pensje profesorskie były niegdyś wysokie, rodzina nie opływała w dostatki, ponieważ profesor nie miał hamulców przy wydawaniu swoich pieniędzy na cele służące rozwojowi kierowanych przez

siebie zakładów. Dlatego profesorowa, matka trojga dzieci, która przed wojną pracowała naukowo bez pieniędzy (nie wypadało, żeby żona profesora pobierała pensję), musiała dbać o utrzymanie gospodarstwa (w pracach domowych oraz w opiece nad dziećmi pomagały jej jednak zawsze jakieś osoby). W Ogrodzie przytaczano przy różnych okazjach poniższe opowieści:

„Do Szafera często przyjeżdżali goście z kraju i ze świata. Profesor zapraszał ich do domu na obiad. Do żony wołał wtedy od progu – Janka! Dolewaj wody do zupy – mamy gości!”.

„Kiedy trzeba było wykonać jakieś pilne przekopanie grządek, żeby założyć nową kolekcję, profesor wyciągał z kieszeni pieniądze, wręczał je po kryjomu pracownikom fizycznym i dodawał – tylko nie mówicie o tym mojej żonie! Zdarzało się, że krzyczał na ludzi, jeśli nie dotrzymali jakichś terminów, wymachiwał laską, którą zawsze podpierał się pod koniec życia. Ale na drugi dzień, kiedy przechodził mu zły humor, a praca została zrobiona tak jak chciał – przychodził z jakimś drobnym prezentem i przeproszał. Dlatego, mimo że był bardzo wymagający, wszyscy go lubili”.

„Mieszkanie w pałacu Obserwatorium, jak to wówczas określano, bo rzeczywiście był to dawny renesansowy pałacyk, przebudowany pod koniec XVIII w. na uniwersyteckie Obserwatorium założone przez Jana Śniadecznego, a później przebudowywany, tak że w latach 50. XIX w. uzyskał obecny wygląd, mogłoby wydawać się sielanką. Niestety, nie było nią, ze względu na notoryczny brak pieniędzy na remonty. W pięknych, wysokich pomieszczeniach ogrzewanych historycznymi piecami, było zimno. Parter budynku zajmowany był przez botaników, a I. i II. piętra przez astronomów, którzy mieli tam mieszkanie oraz na górce dużą salę z lunetami, a także stację meteorologiczną. Obserwacje prowadzono głównie w kopułach na dachu. Dyrektorem Obserwatorium był w okresie międzywojennym i później Tadeusz Banachiewicz (1882-1954) – znakomity astronom, matematyk i geodeta – wielki dziwak, równie nieustępliwy jak Szafer. Na co dzień chodził w malowniczym fezie. Obydwaj panowie się nie znosili. Wytworzyła się absurdalna sytuacja – przez wiele lat jedni z największych naszych uczonych swoich czasów mieszkali w tym samym domu, ale na ogół z sobą nie rozmawiali. Głównym powodem były dymiące piece. Kiedy nocą prowadzono obserwacje, a była zima, widok nieba przesłaniał dym z kominów, ponieważ u Szaferów napalono w piecach. Banachiewicz polecał wtedy asystentom przyłożyć kominy deską, a wtedy cały dym powracał w dół i zasnuwał miesz-

kanie Szaferów. Kiedy rodzina botaników przeniosła się do Instytutu, na dole funkcjonowała instytutowa pracownia naukowa, ale konflikt obydwu profesorów pozostał”.

„Po wojnie Janina Oszał – paleobotanik, były żołnierz AK, przebywała w więzieniu. Do Instytutu przyszedł jeden z botaników wysoko postawiony w komunistycznych władzach. Szafer starał się wyjednać u niego zwolnienie dla tej zdolnej paleobotaniczki. Urzędnik ów, który wiedział, że profesor zatrudnia w Instytucie osoby podejrzane politycznie, rzekł z groźbą w głosie: – U was w Instytucie zawsze ktoś siedział, siedzi, albo będzie siedział!”

„Kiedy jedna z asystentek, później wybitna uczona zaczynała badania terenowe, poszła do profesora Szafera z prośbą o przydzielenie jej laboranta, bo bała się, że będzie zaczepiana przez obcych mężczyzn w terenie. Profesor popatrzył na nią – a nie była to osoba dbająca o siebie – i powiedział: – Pani nic nie grozi!”

LITERATURA

- BOJANOWSKA W., 1971. Spis publikacji prof. dra Władysława Szafera (Gwiazdką oznaczono pozycje dotyczące ochrony przyrody). *Chrońmy Przyrodę Ojczyzn* 27, 80-118.
- CZUBIŃSKI Z., 1965. Parki narodowe i rezerwaty przyrody w Polsce. [W:] *Ochrona przyrody i jej zasobów. Problemy i metody*. T. 2. SZAFER W. (red.). Polska Akademia Nauk, Zakład Ochrony Przyrody, Kraków, 782-877.
- GOETEL W., 1971 (wyd. 1972). Władysław Szafer i jego dzieło. *Wierchy* 40, 39-48.
- GOTKIEWICZ M., SZAFER W., 1956. *Ojcowski Park Narodowy*. Zakład Ochrony Przyrody PAN, Kraków.
- KÖHLER P., 2009. Szafer Władysław Józef, krypt. W. S. (1886-1970). [W:] *Polski Słownik Biograficzny*. T. 46. ROMANOWSKI A. (red.). PAN, PAU, Warszawa, Kraków, 401-407.
- KORNAŚ J., 1986. Marian Raciborski. *Studia nad życiem i działalnością naukową. De Mariani Raciborski vita et scriptis*. Varia 210, Nakł. UJ, PWN, Warszawa-Kraków.
- KORNAŚ J., 1997. Taksonomia roślin wyższych i fitogeografia w Instytucie Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1913-1993). *Taxonomy of vascular plants and phytogeography in the Institute of Botany of the Jagiellonian University (1913-1993)*. *Wiadomości Botaniczne* 41, 11-17.
- LENKOWA A., 1980. Władysław Szafer. *Ochrona przyrody w Polsce. Twórcy i działacze*. Zarząd Główny Ligi Ochrony Przyrody i Państwowa Rada Ochrony Przyrody. Nakł. Zakładu Zarządzeń i Zieleni, Wydawnictwa LOP, Warszawa.
- LENKOWA A., 1992. *Profesor Władysław Szafer. Anegdoty, fakty, wspomnienia*. Wydawn. i Drukarnia „Secesja”, Wyd. przy pomocy finansowej Ministerstwa Ochrony Środowiska, Zasobów Naturalnych i Leśnictwa, Kraków.
- MIREK Z., PIEKIELKO-ZEMANEK A., 1986. Some of the more important facts from the life and work of Władysław Szafer (1886-1970). *Acta Societatis Botanicorum Poloniae* 55, 309-314.

- MIREK Z., PIĘKOŚ-MIRKOWA H., 2007. *Teoria i praktyka ochrony przyrody w krakowskiej szkole geobotanicznej. The theory and practice of nature conservation at the Cracow scientific geobotanical school*. [W:] *Naukowe szkoły botaniczne w Krakowie – tradycje i nowe zadania. Scientific botanical schools in Cracow – traditions and new tasks*. ZEMANEK A., ZEMANEK B. (red.). Ogród Botaniczny – Instytut Botaniki, UJ, Kraków, 213-252.
- SOBICZEWSKI H., ZYCH S. (red.), 2016. *W hołdzie wielkości Szafera*. Państwowe Gospodarstwo Leśne Lasy Państwowe – Nadleśnictwo Mielec, Mielec.
- SYMONIDES E., 2007. *Ochrona przyrody*. Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- SZAFER W., 1922. *Uwagi o celach i organizacji badań naukowych w polskich parkach natury*. *Ochrona Przyrody* 3, 10-15.
- SZAFER W., 1923. *Trzeciorzędowe rośliny górskie na wale scytyjskim w ostoju podolsko-wołyńskiej*. *Acta Soc. Bot. Pol.* 1, 97-119.
- SZAFER W., 1929. *Yellowstone kraj gorących źródeł i niedźwiedzi*. Biblioteka Iskier. Warszawa.
- SZAFER W. (red.), 1932. *Skarby przyrody i ich ochrona*. Nakładem Państwowej Rady Ochrony Przyrody. Warszawa.
- SZAFER W., 1935. *Las i step na zachodnim Podolu*. Kraków, nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- SZAFER W. (red.), 1955. *Tatrzański Park Narodowy*. Wydawnictwa popularnonaukowe. PAN, Kraków.
- SZAFER W., 1958. *Chronione w Polsce gatunki roślin*. Polska Akademia Nauk, Zakład Ochrony Przyrody.
- SZAFER W. (red.), 1959. *Szata roślinna Polski*. T.1-2. PWN, Warszawa {SZAFER W., ZARZYCKI K. (red.) wyd. 2. 1972; T. 1-2; wyd. 3. 1977. T. 1. tłum. na język angielski pt. *The vegetation of Poland*. [W:] *International Series of Monographs in Pure and Applied Biology. Division: Botany*. Vol. 9. ROLLINS R. C., TAYLOR G. (red.). 1966, Pergamon Press-PWN, Oxford, Warszawa}.
- SZAFER W. (red.), 1963. *Babiogórski Park Narodowy*. PWN, PAN, Kraków.
- SZAFER W., 1964. *Zarys historii botaniki w Krakowie na tle sześciu wieków Uniwersytetu Jagiellońskiego*. UJ, Kraków.
- SZAFER W., 1964. *Z teki przyrodnika*. Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.
- SZAFER W. (red.), 1965. *Ochrona przyrody i jej zasobów. Problemy i metody*. Polska Akademia Nauk, Zakład Ochrony Przyrody. Kraków, T. 1-2 [tłum. na język angielski pt. *Protection of Man's Natural Environment*. Polish Academy of Sciences, Warszawa 1973].
- SZAFER W., 1968. *Twórczość w życiu naukowca, próba analizy naukoznawczej*. *Studia i Materiały z Dziejów Nauki*, ser. B 14, 123-186.
- SZAFER W., 1973. *Wspomnienia przyrodnika. Moi profesorowie – moi koledzy – moi uczniowie*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- SZARSKI W., 2016. *Moje wspomnienie o Władysławie Szaferze*. [W:] *Botanika – tradycja i nowoczesność*. 57. Zjazd Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Streszczenia referatów i plakatów. SZCZUKA E., SZYMCHAK G., ŚMIGAŁA M., MARCINIEC R. (red.). Polskie Towarzystwo Botaniczne, Lublin, 11.
- ZEMANEK A., 2000a. *Marian Raciborski (1863-1917) Botanik, Systematyk, Fitogeograf, Paleobotanik*. [W:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi. Część I: Biografie uczonych. Universitas Iagellonica. Liber aureus Facultatis Biologico-Geographicae. Pars I: Virozum Doctorum Vitae*. ZEMANEK A. (red.). Nakł. UJ, Wyd. Księgarnia Akademicka, Kraków, 115-127.
- ZEMANEK A., 2000b. *Władysław Szafer (1886-1970). Botanik, Fitogeograf, Paleobotanik*. [W:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi. Część I: Biografie uczonych. Universitas Iagellonica. Liber aureus Facultatis Biologico-Geographicae. Pars I: Virozum Doctorum Vitae*. ZEMANEK A. (red.). Nakł. UJ, Wyd. Księgarnia Akademicka, Kraków, 185-197.
- ZEMANEK A., 2007. *Geneza krakowskich botanicznych szkół naukowych. Origin of Cracow scientific botanical schools*. [W:] *Naukowe szkoły botaniczne w Krakowie – tradycje i nowe zadania. Scientific botanical schools in Cracow – traditions and new tasks*. [W:] ZEMANEK A., ZEMANEK B. (red.). Ogród Botaniczny – Instytut Botaniki, UJ, Kraków, 25-80.
- ZEMANEK A., 2013. *Sto lat Instytutu Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1913-2013)*. Instytut Botaniki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- ZEMANEK A., 2016. *Władysław Szafer (1886-1970) – klasyk polskiej botaniki*. *Wiadomości Botaniczne* 60, 1-18.
- ZEMANEK A., 2019. *Mistrz i uczeń – Marian Raciborski (1863-1917) i Władysław Szafer (1886-1970) – współtwórcy ochrony przyrody w Polsce*. *Roczniki Bieszczadzkie* 26, 109-132.